Pannyhis și Orthros: formularul liturgic cu „Aliluia” și pomenirea morților în perioada Octoihului

Cezar LOGIN*

Abstract: *Pannychis and Orthros: The Liturgical Formulary with “Alleluia” and The Commemoration of the Deceased During The Time of The Octoechos.* During the liturgical week, Saturdays have an intermediate place between weekdays (Monday-Friday) and Sundays. The liturgical theme of the Saturday celebrations is double: the commemoration of all Saints and all the departed, with the focus on one theme or the other. This specific situation lead to the existence of two different liturgical structures for a Saturday celebration. The first, resembling the usual weekday order – during which at Matins is sung *The Lord is God...* –, is frequently used; the second – during which at Matins is sung *Alleluia* –, has become almost obsolete, probably as a consequence of the difficulties related to its celebration. The present study intends to present an algorithm which allows the identifications of the liturgical days when *Alleluia* services might be celebrated, to perform a brief analysis of the structure of these celebrations, and to identify the system according to which hymns are distributed across these liturgical celebrations.

Keywords: *Saturday, requiem service, Alleluia celebration, Matins, Pannychis.*

Introducere

În cadrul săptămânii liturgice, sâmbăta nu este considerată una dintre zilele „de rând” ale săptămânii – denumire rezervată

* Doctor în Teologie al Universității „Babeș-Bolyai”, Lect. univ. la Facultatea de Medicină a Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu” din Cluj-Napoca.

pentru zilele de luni-vineri –, ci ocupă un loc „intermediar” între zilele de rând și duminică, având un caracter festiv: sâmbăta se aduce întotdeauna Jertfa Euharistică, celebrându-se Liturghia deplină a Sfântului Ioan Hrisostom sau a Sfântului Vasile cel Mare. Mai mult, caracterul special al sâmbetei în cadrul timpului liturgic este subliniat și de faptul că sâmbăta, similar duminicii, nu se fac metanii și, de asemenea, nu este permisă ajunarea (*canonul 66 apostolic*)¹.

În afara cazului în care se întâmplă o sărbătoare (situație în care formularul liturgic al sâmbetei este înlocuit complet de cel al sărbătorii)², sâmbătă are, pe parcursul întregului an liturgic, un caracter dublu: (1) pomenirea mucenicilor, cuvioșilor și a tuturor sfinților și (2) pomenirea tuturor celor adormiți. Acest caracter este evident în apolisul rostit la Vecernia, Utrenia și Liturghia de sâmbătă: „Hristos, Adevăratul Dumnezeu nostru, pentru rugăciunile preacuratei Maicii Sale, ale sfinților, slăviților și întru tot lăudaților apostoli, ale sfinților, slăviților bunilor biruitori mucenici, ale preacuvioșilor și de Dumnezeu purtătorilor părinților noștri [...] și pentru ale tuturor sfinților”³. Totuși, accentul comemorării de sâmbăta poate înclina într-un sens sau altul, predominând pomenirea tuturor sfinților sau pomenirea celor adormiți, situație ce a condus la existența actuală a două tipuri de oficii liturgice care se pot celebra sâmbăta: (1) slujbă cu *Dumnezeu este Domnul...*, cu o rânduială asemănătoare zilelor de rând, și (2) slujbă cu *Aliluia*, în care pomenirea celor adormiți dobândește un caracter mai evident, derularea celebrării deosebindu-se de cea a zilelor de rând (chiar și atunci când în zilele de rând se cântă

¹ Ioan Nicolae FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Sibiu, 1992, p. 155.

² Este vorba de slujbele cu priveghere: „dacă s-ar întâmpla Sâmbătă vreun Praznic Stăpânesc, atunci se cântă neschimbată toată Slujba Praznicului” (***)*Tipicon*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1816, pp. 26, 29-30), de slujbele cu Polieleu (*ibidem*, pp. 29-30) și de formularele liturgice ale perioadelor festive (înainte-și dupăprăznuire) (*ibidem*). În continuare, textul citatelor preluate din ediția princeps românească a Tipiconului Mare al Sfântului Sava (Iași, 1816) sunt transliterate și îndreptate din punct de vedere al ortografiei contemporane.

³ ****Liturghier*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2000, p. 351.

*Aliluia*⁴). Însă formularul de slujbă cu *Aliluia*, cu o desfășurare mai complexă, aproape că a fost împins în desuetudine, fiind extrem de rar celebrat – chiar omis complet! –, cu excepția sâmbetelor a doua, a treia și a patra din Postul Mare⁵, care au păstrat, evident, vechiul caracter al slujbelor de sâmbăta.

Asupra acestui formular liturgic „special” intenționăm să ne oprim în acest studiu, cu speranța retrezirii interesului pentru acest tip de celebrare – care se poate constitui atât structural, cât și în ceea ce privește inmografia într-o veritabilă cateheză liturgică cu privire la cei adormiți – și pentru revigorarea folosirii sale în cult.

1. Care sunt zilele de sâmbătă în care se cântă slujbă cu *Aliluia*?

În partea generală a Tipiconului savait – Tipicul Mare – zilele de sâmbătă îi sunt dedicate două capitole. Unul dintre ele descrie slujbele cu *Dumnezeu este Domnul...* (capitolul 14)⁶, iar celălalt descrie slujbele cu *Aliluia* (capitolul 15)⁷. Tot în legătură cu celebrările de sâmbătă, acestor capitole li se adaugă capitolul 16, ce descrie rânduiala Parastasului pentru cei morți⁸, ultimele două paragrafe ale capitolului 13, ce reglementează cântarea canoanelor Utreniei de sâmbătă în cazul în care în Minei este indicată o celebrare simplă sau dublă (un sfânt cu slujba «pe 4» sau doi sfinți

⁴ Pentru formularul liturgic al zilelor de rând cu *Aliluia* în afara Postului Mare și pentru o analiză detaliată a originii și dezvoltării lor, a se vedea: Cezar LOGIN, *Înaintepăznuirea Nașterii Domnului în ritul bizantin*, col. „Liturgica”, 17, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2020, pp. 99-117; cf. IDEM, „Slujbele cu «Aliluia» în Posturile mici: actuale sau desuete?”, în IDEM, *Leitorugia: teologie și practică liturgică*, col. „Liturgica”, 14, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2014, pp. 103-127.

⁵ Și în aceste trei situații, în practica bisericilor parohiale, s-a păstrat doar celebrarea Sfintei Liturghii și a Parastasului (Panihidei) imediat după otpustul acesteia, „liturghia timpului”, Utrenia (cel puțin fiind, în cele mai multe cazuri, omisă).

⁶ ****Tipicon* (1816), pp. 25-26.

⁷ *Ibidem*, pp. 27-28.

⁸ *Ibidem*, pp. 28-30.

cu slujba «pe 6»⁹ sau o celebrare cu doxologie mare cântată (observația de la finalul capitolului)¹⁰, precum și capitolul 17, care descrie soluția tipiconală pentru coincidența zilei de sâmbătă cu o celebrare mineală cu Polieleu sau cu Priveghere, dar și coincidența cu perioada festivă a unui praznic al Mântuitorului sau al Maicii Domnului (înainteprăznuire sau dupăprăznuire)¹¹.

Prima „observație” a capitolului 14 afirmă:

„*Se cuvine a ști: Că de nu se va întâmpla vreo pomenire a vreunui Apostol sau a vreunuia din sfinții cei mari, ori a vreunui sfânt care nu are tropar, Dumnezeu este Domnul... nu cântăm, ci Aliluia, pe glasul al 2-lea*”¹².

Coroborând această rubrică cu indicațiile tipiconale din celelalte capitole menționate, putem identifica zilele de sâmbătă în care este posibilă utilizarea formularului liturgic cu *Aliluia* pentru liturghia timpului¹³:

- să nu ne găsim în interiorul perioadei festive a vreunui praznic al Mântuitorului sau al Născătoarei de Dumnezeu¹⁴;
- în Minei să fie o celebrare simplă (un sfânt cu slujba «pe 4») sau dublă (doi sfinți cu slujba «pe 6»);
- să nu existe în Minei formular liturgic cu tropar „propriu”¹⁵;
- să nu fie pomenirea unui sfânt apostol¹⁶.

Chiar dacă toate aceste condiții sunt îndeplinite, tipul de celebrare rămâne la latitudinea „celui mai mare”, după cum se

⁹ *Ibidem*, p. 24.

¹⁰ *Ibidem*, p. 25.

¹¹ *Ibidem*, pp. 30-31.

¹² *Ibidem*, p. 25.

¹³ Cf. Daniel OLSON, „The Saturday Requiem Service”, în Peter FEKULA și Matthew WILLIAMS, *The Order of Divine Services according to the usage of the Russian Orthodox Church*, 2009², St. John of Kronstadt Press, Liberty, pp. 249-256.

¹⁴ Înainteprăznuire, praznic, dupăprăznuire și odovanie.

¹⁵ Adică formularul mineal să nu indice un tropar „de obște”, dintre cele existente în anexa Mineiilor.

¹⁶ În acest caz, chiar dacă este indicat tropar de obște pentru apostoli, totuși nu se cântă slujbă cu *Aliluia*, ci cu *Dumnezeu este Domnul*.

observă din titlul capitolului 15 al Tipiconului: „Pentru că se cade a ști. Că de se va întâmpla și de va voi cel mai mare Sâmbăta a cânta *Aliluia*”¹⁷.

În perioada *Triodului*¹⁸ sunt prevăzute patru astfel de zile în care se face pomenirea celor adormiți: sâmbăta lăsatului sec de carne („moșii de iarnă”)¹⁹ și sâmbetele a 2-a, a 3-a și a 4-a din Postul Mare²⁰, cunoscute în tradiția grecească ca „sâmbetele sufletelor” (*ψυχοσάββατο*)²¹.

În perioada *Penticostarului* există o singură astfel de zi: Sâmbăta Rusaliilor („moșii de vară”), cu formular liturgic cvasiidentific cu cel al Sâmbetei lăsatului sec de carne²². În ambele

¹⁷ ****Tipicon* (1816), p. 27.

¹⁸ Nu se celebrează slujbă cu *Aliluia* și nu se face pomenirea specială a celor adormiți în Sâmbăta lăsatului sec de brânză (Sâmbăta asceților) – celebrare cu doxologie mare cântată (****Triodul*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2010, p. 100) –, în sâmbăta întâi din Post (Sâmbăta Sfântului Teodor – formular liturgic cu tropar propriu) (*ibidem*, p. 194), sâmbăta a 5-a din Post (Sâmbăta Imnului Acatist) – praznic cu doxologie mare cântată (*ibidem*, p. 465) și nici în Sâmbăta Sfântului și Dreptului Lazăr (celebrare anastasică și cu doxologie mare cântată) (*ibidem*, pp. 520-529), cu care începe deja perioada praznicelor (cf. Nicolae D. NECULA, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. I, București, Edit. Trinitas, 2014, pp. 782-784). În acest sens, în *Triodul* slavon prenikonian, ce reflectă probabil unele practici grecești mai vechi, Sâmbăta lui Lazăr nu făcea parte din *Triodul postului*, ci din *Triodul „înflorit”*, adică *Triodul festiv* (spre ex., ****Трѹдѹ Цветная*, Москва, 1635, ff. 2^v-26^r). Și în *Triodul* slavon postnikonian, Sâmbăta lui Lazăr nu este inclusă în primul volum al *Triodului postului* (care conține doar „Patruzecimea” și se încheie cu Pavecernița de vineri din săptămâna a șasea din Post), ci se găsește în deschiderea volumului al doilea al *Triodului postului* (****Трѹдъ Постная*, т. 2, Москва, 1992, ff. 386^v-393^r).

¹⁹ ****Triodul* (2010), pp. 27-40.

²⁰ *Ibidem*, pp. 252-258, 307-311, 370-374.

²¹ Dacă în aceste sâmbete se întâmplă o celebrare mineală cu doxologie mare cântată (spre ex., Sfinții 40 de Mucenici, 9 martie, § V.o etc.) sau perioada festivă a Bunei Vestiri (24-26 martie, §§ VI.1.f, 2.b, j, k etc.) atunci nu se mai face pomenirea morților, ci este o celebrare festivă (cu *Dumnezeu este Domnul...*); a se vedea „Învățătura de Tipic a lui Marcu” din anexa *Triodului* (2010), pp. 779-818, mai ales: pp. 780, 786-787, 793, 800-801 etc.

²² ****Penticostar*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2012, pp. 303-318.

situații, există și o serie de particularități (tropar propriu etc.) care nu vor fi abordate aici, dar care au influențat structura actuală a Slujbei de înmormântare și cea a Parastasului (Panihida).

În perioada *Octoihului* există numeroase zile în care este posibilă utilizarea formularului liturgic cu *Aliluia*. Totuși, în actualitate practica folosirii acestui formular în respectivele zile a devenit desuetă, în marea majoritate a cazurilor formularul fiind folosit exclusiv în sâmbăta cunoscută sub denumirea populară de „moșii de toamnă”²³ sau nici măcar atunci. În continuare va fi abordată structura slujbelor cu *Aliluia* exclusiv pentru perioada Octoihului.

2. Structura slujbelor cu *Aliluia* pentru zilele de sâmbătă din perioada Octoihului

Formularul liturgic complet include Vecernia, Pavecernița, Miezonoptica, Utrenia, Ceasurile și Dumnezeiasca Liturghie, la care se adaugă și săvârșirea Panihidei (Parastasului mare) care, într-o oarecare măsură, se constituie ca o dublare parțială atât a Pavecerniței Mari, cât și a Utreniei actuale. Vom reda și vom analiza structura fiecărei celebrări descrise de Tipiconul savait (capitolul 15) în raport cu celebrările sâmbetelor cu *Dumnezeu este Domnul...* și, unde este cazul, în raport cu formularul liturgic al zilelor din perioada *Triodului* și *Penticostarului* menționate mai sus. Analiza privește, în primul rând, structurile liturgice și distribuția imnografiei și, în mai mică măsură, conținutul imnurilor selectate²⁴.

2.1. *Vecernia*²⁵

Sinaxa de seară urmează planul obișnuit al Vecerniei zilelor de rând. Particularitățile acestui oficiu privesc exclusiv selecția

²³ În marea majoritate a cazurilor sâmbăta dinaintea sărbătorii Sfinților Arhangheli (în practica românească); a se vedea, spre ex., calendarul bisericesc anual.

²⁴ Analiza conținutului imnografiei prolife din diversele ediții tipărite grecești, slavone și românești ale cărților de cult sperăm că va face obiectul unui studiu separat.

²⁵ ****Tipicon* (1816), pp. 25 și 27.

imnografiei. Structura actuală a *Octoihului* mare românesc face dificilă identificarea stihirilor, căci imnografia *Octoihului* contemporan nu mai este în concordanță cu rubricile Tipiconului savait; mai mult, există diferențe semnificative între poziționarea uneia sau a altei categorii de imnuri în cadrul diverselor glasuri. Interesant de remarcat, în ceea ce privește imnografia sâmbetelor este faptul că anexa *Triodului*, ce conține o parte selectată din *Octoih*, respectă îndeaproape rubricile din Tipicon, reflectând, probabil, o redactare mai veche. Va fi analizată imnografia de la *Doamne, strigat-am...*, de la stihoavnă și troparele.

La *Doamne, strigat-am...*, se cântă șase stihiri. Datorită faptului că slujba sâmbetei încheie slujbele fiecărui glas, la *Slavă... Și acum...* se cântă întotdeauna stihira Născătoarei de Dumnezeu „cea dintâi” a glasului de rând²⁶. Stihirile folosite variază în funcție de tipul de celebrare:

<i>Aliluia</i>	<i>Dumnezeu este Domnul...</i>
- 3 stihiri din Minei;	- 6 stihiri din Minei ²⁷ ;
- 3 stihiri martirice din Octoih (a 2-a, a 3-a și a 4-a), prima nu se zice;	- <i>Slavă...</i> , a Sfântului (dacă există);
- <i>Slavă... Și acum...</i> , a Născătoarei de Dumnezeu (cea dintâi a glasului de rând).	- <i>Și acum...</i> , a Născătoarei de Dumnezeu (cea dintâi a glasului de rând).

Conform *Tipiconului*, pentru fiecare glas există câte patru stihiri martirice (mucenicine). În „octoihul” anexat *Triodului* pentru fiecare seară de vineri, la Vecernie, sunt prevăzute aceste patru stihiri martirice²⁸ și, foarte probabil, la acest set de stihiri se referă Tipiconul. Nu se poate spune același lucru despre *Octoihul Mare* românesc contemporan, care este inconsecvent: numărul și localizarea stihirilor martirice variază în cadrul Vecerniei; unele chiar lipsesc. Localizarea lor este următoarea:

²⁶ Denumită frecvent Dogmatică, urmând terminologia întâlnită în edițiile slavone.

²⁷ Dacă nu sunt decât 3 stihiri, atunci se dublează fiecare dintre ele.

²⁸ ****Triodul* (2010), pp. 697-742.

Glas	La Doamne, strigat-am...	La stihioavnă
1	–	3 stihiri martirice (2-3-4) ²⁹
2	–	3 stihiri martirice (2-3-4) ³⁰
3	–	3 stihiri martirice (1-2-3) ³¹
4	–	3 stihiri martirice (1-2-3) ³²
5	3 stihiri martirice (2-3-4) ³³	1 stihiră martirică (1) ³⁴
6	3 stihiri martirice (2-3-4) ³⁵	1 stihiră martirică (1) ³⁶
7	3 stihiri martirice (2-3-4) ³⁷	1 stihiră martirică (1) ³⁸
8	3 stihiri martirice (1-3-4) ³⁹	1 stihiră martirică (1) ⁴⁰

Se poate observa că pentru glasurile 1, 2, 3 și 4 avem doar trei stihiri martirice în *Octoih* (lipsește prima stihiră), pentru glasurile 5, 6 și 7 avem toate cele patru martirice, în timp ce pentru glasul al 8-lea există, în realitate, doar trei stihiri martirice: prima este dublată, în timp ce a doua lipsește. În practică, diversitatea localizării acestor stihiri face dificilă identificarea și îngreunează folosirea lor. Ar fi mult mai ușor de utilizat seturile complete de patru stihiri martirice – trei pentru *Doamne, strigat-am...* și una pentru stihioavnă – așa cum apar ele în anexa *Triodului*⁴¹.

Indiferent de tipul de slujbă, vineri seara se cântă prochimenul zilei, glasul al 7-lea, „Dumnezeule, sprijinitorul meu ești Tu...” (*Ps.* 58, 21; stih: *Ps.* 58, 1). Ultima ediție a *Ceaslovului* românesc⁴² indică, eronat, cântarea *Aliluia* în locul prochimenului. Singurele două situații în

²⁹ ****Octoih Mare*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1952, p. 88.

³⁰ *Ibidem*, p. 177.

³¹ *Ibidem*, p. 263. Prima stihiră martirică lipsește.

³² *Ibidem*, p. 356. Prima stihiră martirică lipsește.

³³ *Ibidem*, p. 445. Reprezintă al doilea set de stihiri de la *Doamne, strigat-am*.

³⁴ *Ibidem*, p. 446.

³⁵ *Ibidem*, p. 534. Reprezintă al doilea set de stihiri de la *Doamne, strigat-am*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, pp. 617-618. Reprezintă primul set de stihiri de la *Doamne, strigat-am*.

³⁸ *Ibidem*, p. 618.

³⁹ *Ibidem*, p. 712. Reprezintă primul set de stihiri de la *Doamne, strigat-am*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 713. Este reluată prima martirică de la *Doamne, strigat-am*.

⁴¹ A se vedea, ****Triodul* (2010), pp. 697-742.

⁴² ****Ceaslov*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2014, p. 159.

care la Vecernie se cântă *Aliluia* (întreit), cu stihurile sale, sunt Sâmbăta lăsăturii sec de carne și Sâmbăta Rusaliilor, în care formularul liturgic este orientat exclusiv spre pomenirea celor adormiți⁴³.

La stihovănie se cântă trei stihuri, având intercalate două stihuri. În cazul în care este utilizat formularul cu *Dumnezeu este Domnul...* se poate presupune folosirea stihurilor obișnuite din *Ceaslov* (*Ps.* 122)⁴⁴ sau a două stihuri frecvent folosite în relație cu stihuri ale sfinților mucenici (*Ps.* 67, 36 și *Ps.* 15, 3). În cazul slujbelor cu *Aliluia* – subiectul nostru –, stihurile morților trebuie intercalate cu stihurile următoare: „Fericiți sunt cei pe care i-ai ales și i-ai primit, Doamne” (*Ps.* 64, 4); „Sufletele lor întru bunătați se vor sălășlui și seminția lor va moșteni pământul” (*Ps.* 24, 14).

Pentru stihovănie, sunt indicate următoarele stihuri ale glasului de rând:

<i>Aliluia</i>	<i>Dumnezeu este Domnul...</i>
- o stihiră martirică;	- 3 stihuri martirice ⁴⁵ ;
- două stihuri ale morților, ale Sfântului Ioan Damaschin;	- <i>Slavă...</i> , a Sfântului (dacă există);
- <i>Slavă... Și acum...</i> , a Născătoarei de Dumnezeu.	- <i>Și acum...</i> , a Născătoarei de Dumnezeu.

Stihurile martirice au fost deja analizate mai sus. În ceea ce privește stihurile morților situația este la fel de confuză. La glasurile 1, 2, 3 și 4 există o singură stihiră a morților la stihovănie⁴⁶; la glasurile 5, 6 și 8 există două astfel de stihuri la

⁴³ În aceste două situații, se cântă întotdeauna de trei ori *Aliluia* (întreit), glasul al 8-lea, intercalat cu două stihuri: „Fericiți sunt cei pe care i-ai ales...” (*Ps.* 64, 4) și „Sufletele lor întru bunătați se vor sălășlui...” (*Ps.* 24, 14), a se vedea ****Triodul* (2010), p. 28; cf. ****Tipicon* (1816), pp. 489-490, 622. Ediția recentă a Penticostarului românesc – ****Penticostar* (2012), p. 305 – introduce aici o eroare (probabil sub influența structurii Utreniei acestor zile), indicând trei stihuri, deși edițiile anterioare au doar cele două stihuri obișnuite (spre ex., ediția precedentă: ****Penticostar*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1999, p. 299).

⁴⁴ ****Ceaslov* (2014), p. 160.

⁴⁵ Probabil martiricele 1, 2 și 3.

⁴⁶ ****Octoih Mare* (1952), pp. 99, 177, 263, 356.

stihoavnă⁴⁷; la glasul al 7-lea există trei stihiri ale morților (una la *Doamne, strigat-am...* și două la stihoavnă)⁴⁸. În niciunul din cazuri nu este precizat autorul compozițiilor. Totuși Sfântul Ioan Damaschin poate fi identificat ca autor al câte unei stihiri a morților pentru fiecare glas pe baza atribuirii acestor texte în cadrul slujbei înmormântării⁴⁹. Stihirile morților din anexa *Triodului*⁵⁰ concordă cu cele din slujba înmormântării pentru toate glasurile, cu excepția glasului al 7-lea, unde este atribuită Sfântului Ioan Damaschin o altă stihiră („Odihnește, Mântuitorul nostru, Dătătorule de viață...”), existentă și în *Octoih* la stihoavna acestui glas.

Troparele cântate la finalul Vecerniei, diferă în funcție de tipul de celebrare:

<i>Aliluia</i>	<i>Dumnezeu este Domnul...</i>
Troparele generale, glasul al 2-lea:	- troparul sfântului;
- <i>Apostolilor, mucenicilor și prorocilor...</i>	- <i>Slavă...</i> , al doilea tropar al sfântului (dacă există);
- <i>Slavă..., Pomenește, Doamne, ca un bun...</i>	- <i>Și acum...</i> , al Născătoarei-Învierii, al glasului de rând (?).
- <i>Și acum...</i> , al Născătoarei de Dumnezeu: <i>Maică Sfântă...</i> ⁵¹	

Vecernia este urmată de „obișnuită” litie (= procesiune) în pridvor, unde se face rugăciune pentru cei morți⁵². Rubrica apare

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 446, 534-535, 713.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 617-618.

⁴⁹ ****Molitfelnic*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, pp. 227-229: „Care desfătare luminează...” (gl. 1), „Vai câtă luptă...” (gl. 2); „Deșertăciuni sunt toate cele omenești...” (gl. 3); „Unde este dezmiardarea cea luminează...” (gl. 4); „Adusu-mi-am aminte...” (gl. 5); „Început și temei...” (gl. 6); „După chipul și după asemănarea Ta...” (gl. 7); „Plâng și mă tânguiesc...” (gl. 8). Stihirile de la glasurile 2 și 4 nu se regăsesc în *Octoih*.

⁵⁰ ****Triod* (2010), pp. 701, 707, 712, 718, 724, 729, 734, 740.

⁵¹ Aceste tropare sunt indicate și în *Ceaslov*, în cadrul troparelor Născătoarei de Dumnezeu, cu precizarea că se cântă sâmbăta la fiecare glas atunci când este „Aliluia”, ****Ceaslov* (2014), p. 244.

⁵² ****Tipicon* (1816), p. 27.

doar în capitolul 15 (slujbe cu *Aliluia*), însă este subînțeleasă și în capitolul 14 (slujbe cu *Dumnezeu este Domnul...*), această litie fiind celebrată în fiecare zi de rând: „Și obișnuita ieșire în pridvor. Și se face litie pentru cei adormiți”⁵³.

Totuși, având în vedere conținutul capitolului al 16-lea⁵⁴, este de presupus săvârșirea vineri seara a Parastasului Mare (Panihida), iar nu a Litiei mici pentru morți, așa cum se întâmplă în zilele de rând. Această celebrare ar putea fi un vestigiu al Pannyhisului solemn din cultul catedral, celebrat după Vecernie la Marea Biserică din Constantinopol în anumite zile⁵⁵.

2.2. Panihida și Pavecernița

Trebuie remarcat faptul că nici capitolul 14, nici capitolul 15 din *Tipicon* nu menționează Pavecernița. Totuși, aceasta nu înseamnă că Pavecernița este omisă, ci rubrica ar putea fi interpretată în două moduri:

(1) Ar putea fi subînțeleasă citirea Pavecerniței în conformitate cu practica descrisă deja în relație cu zilele de rând (capitolul 11), unde se precizează:

„Iar după otpustul Vecerniei mergem la masă și mâncăm cele puse înainte. Apoi, sculându-se paraeclesiarhul și luând blagoslovenie, ieșind, lovește în toacă. Și intrând în pridvor, cântăm Pavecernița, după rânduială. La care cântăm canonul

⁵³ Cap. 11 (*ibidem*, p. 18).

⁵⁴ „Vineri seara, după slobozenia Vecerniei, îmbrăcându-se preotul cu felonul și diaconul cu stiharul, și luând cădelnița și tămâie, ies în pridvor, mergând înaintea lor paraeclesiarhul cu sfeșnicul aprins. Și urmăm după dânsii și noi” (*ibidem*, pp. 28-29).

⁵⁵ Spre ex., în ajunul marilor praznice, în prima săptămână din Postul Mare, în Săptămâna Sfințelor Pătimiri etc.; Juan MATEOS, *Le Typicon de la Grande Église: ms. Sainte-Croix no. 40, Xe siècle*, „Orientalia Christiana Analecta”, 166, Roma, PIO, 1963, pp. 14-15, 66-67, 202-209; cf. MAKARIOS SIMONOPETRITUL, *Triodul explicat*, trad. I.I. Ică jr, Sibiu, Edit. Deisis/Stavropoleos, 2008, p. 230-243; Juan MATEOS, *Utrenia bizantină*, col. „Liturgica”, 6, trad. Cezar Login, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2009, pp. 57-61 și bibliografia citată în aparatul critic.

de rugăciune al Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, cel din Octoih, și celelalte după obicei. Și otpust. Iar întru celelalte zile cântăm Pavecernița cea mare.”⁵⁶

Conform acestui paragraf, după masa de seară se citește Pavecernița mică (dacă este slujbă cu *Dumnezeu este Domnul...*) sau Pavecernița Mare (dacă este slujbă cu *Aliluia*). Existența rubricilor care descriu slujbele cu *Aliluia* din sâmbetele a 2-a, a 3-a și a 4-a din Postul Mare⁵⁷, în cadrul cărora se citește vinerea seara Pavecernița Mare ar sugera celebrarea acestei Pavecernița și cazul sâmbetelor cu *Aliluia*⁵⁸.

În acest caz, la Pavecernița Mare se cântă după primul Trisaghion troparele indicate la Vecernie⁵⁹, după al doilea Trisaghion troparele de umilință, iar după al treilea Trisaghion condacul morților („Cu sfinții odihnește...”). Se poate presupune și citirea canonului morților, de la glasul de rând, după modelul sâmbetelor din Postul Mare.

(2) Pavecernița este citită în particular, la chilie; există o situație similară în seara Marii Vineri, unde este prevăzută citirea Pavecerniței la chilie sau, doar dacă dorește cel mai mare, în biserică⁶⁰. În acest caz s-ar putea presupune și că Panihida (Parastasul) ar putea înlocui Pavecernița în biserică, deoarece relația dintre Pavecernița monahală și Pannyhisul catedral este binecunoscută⁶¹.

În rânduiala actuală, Panihida păstrează atât elemente comune cu Pavecernița Mare (unele provenite din Pannyhisul cultului catedral; spre exemplu, *Ps.* 90⁶²), cât și numeroase elemente comune cu Utrenia monastică a sâmbetelor cu *Aliluia* (spre exemplu, Psalmul 118 și binecuvântările morților).

Totuși, celebrarea atât a Pavecerniței Mari și a Utreniei, cât și a Panihidei ar putea fi un vestigiu al celebrării Panihidei nu în biserica „sobornicească” (catoliconul sau biserica mare a mănăstirii), ci în

⁵⁶ ****Tipicon* (1816), p. 18.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 515.

⁵⁸ Cf. D. OLSON, „The Saturday Requiem Service”.

⁵⁹ A se vedea *supra* n. 51.

⁶⁰ ****Triod* (2010), p. 645.

⁶¹ Cf. *supra* n. 55.

⁶² *Ibidem*.

biserica din cimitir, în cazul existenței unui astfel de paraclis. Absența unei biserici în cimitir ar fi putut conduce, în practică, la comasarea atât a Pavcerniței cât și a Panihidei în biserica principală, cu dublarea a numeroase elemente în cadrul aceleiași zile liturgice.

2.3. Miezonoptica și Ceasurile

Miezonoptica nu este menționată în *Tipicon*. Totuși, existența unei Miezonoptici pentru sâmbete în *Ceaslov*⁶³ disipează orice întrebare cu privire la existența acestei celebrări. Probabil nu este menționată datorită faptului că se derulează exact așa cum apare în *Ceaslov*.

Scurtele oficii ale Ceasurilor I (unit cu Utrenia), III, VI (precedând Dumnezeiasca Liturghie) și IX (precedând și unit cu Vecernia) se derulează după rânduiala din *Ceaslov*. Se citesc troparele comune ale sâmbetei: „Apostolilor, mucenicilor și prorocilor...”, *Slavă...* „Pomenește, Doamne, ca un bun...”, *Și acum...*, troparul Născătoarei de Dumnezeu, corespunzător fiecărui Ceas. După Trisaghion este prevăzut condacul: „Cu sfinții odihnește...”⁶⁴. Totuși, *Ceaslovul* propune pentru Ceasul I un alt condac: „Ca o pârgă a firii...”⁶⁵ care dezvoltă a doua temă a sâmbetelor: pomenirea mucenicilor și a tuturor sfinților.

2.4. Utrenia

Utrenia reprezintă oficiul cel mai complex al Liturghiei timpului. În cazul sâmbetelor cu *Aliluia* urmează rânduiala zilelor de rând, dar cu o serie de particularități. De asemenea, și selecția imnografiei este una specifică.

2.4.1. Aliluia și stihurile sale

În cadrul acestui tip de celebrare, cântarea *Dumnezeu este Domnul...* este înlocuită de *Aliluia* (întreit), cântat de patru ori, intercalat cu următoarele trei stihuri psalmice:

⁶³ ****Ceaslov* (2014), pp. 41-51.

⁶⁴ ****Tipicon* (1816), p. 28.

⁶⁵ ****Ceaslov* (2014), p. 94.

Stih 1: Fericiți cei pe care i-ai ales și i-ai primit, Doamne,
[locui-vor în curțile Tale] (*Ps.* 64, 4).

Stih 2: Și pomenirea lor în neam și în neam (cf. *Ps.* 101, 13
sau *Ps.* 134, 13).

Stih 3: Sufletele lor întru bunătați se vor sălășlui [și seminția
lor va moșteni pământul] (*Ps.* 24, 14).

Aceste stihuri se întâlnesc și în rânduiala Parastasului și a slujbei înmormântării, însă într-o ordine diferită: la sâmbetele cu *Aliluia* (inclusiv în Sâmbăta lăsatului sec de carne și a Rusaliilor) și la Parastasul Mare ordinea stihurilor este cea indicată mai sus (1-2-3); doar la înmormântare se inversează ordinea ultimelor două stihuri (1-3-2) și, evident, textul este la singular, așa cum apare în Psalmi⁶⁶.

Cântarea *Aliluia* este urmată de troparele comune ale sâmbetei, indicate deja la Vecernie. Doar în Sâmbăta lăsatului sec de carne și în Sâmbăta Rusaliilor se cântă troparul „Cel ce prin adâncul înțelepciunii...”, întâlnit astăzi și la Parastas și la Însmormântare.

2.4.2. Psalmodia nocturnă: stihologiile Psaltirii

Pentru Utrenia de sâmbătă este prevăzută întotdeauna citirea/cântarea catismelor a 16-a și a 17-a (împărțite în câte trei stări). Recitarea fiecărei stihologii a Psaltirii este urmată de rostirea litaniei (mici) și de sedelne a căror selecție diferă în funcție de tipul de celebrare folosit. După catisma a 16-a se cântă următoarele sedelne:

<i>Aliluia</i> ⁶⁷	<i>Dumnezeu este Domnul...</i> ⁶⁸
Sedelnele Octoihului:	Sedelnele Octoihului:
- 3 sedelne ale mucenicilor (a 2-	- 3 sedelne ale mucenicilor
a și a 3-a, prima nu se zice);	(prima și a 2-a);
- stih: <i>Minunat este</i>	- <i>Slavă... Și acum...</i> , a
<i>Dumnezeu...</i> (<i>Ps.</i> 67, 36)	Născătoarei de Dumnezeu.
- a 4-a sedeală a mucenicilor	
(sedealna Născătoarei de	

⁶⁶ ****Molitfelnic* (2006), p. 207.

⁶⁷ ****Tipicon* (1816), p. 27.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 25.

Dumnezeu de la primul rând de
sedelne din Octoih nu se zice);
- stih: *Fericiți cei pe care i-ai*
ales... (Ps. 64, 4)
- sedeauna morților;
- *Slavă... Și acum..., a*
Născătoarei de Dumnezeu de la
rândul al doilea de sedelne.

În cazul în care este folosit formularul liturgic cu *Aliluia*, *Ps. 118* (catisma a 17-a) se cântă, nu se citește, în două stări, cu refrane intercalate între stihuri, modalitate de cântare care va fi analizată ulterior)⁶⁹. Cântarea *Ps. 118* în cadrul celebrărilor de sâmbătă și de duminică se datorează caracterului său anastasic, acest psalm, împărțit în trei antifoane, fiind cântat în cultul catedral constantinopolitan chiar și la Utrenia Duminicii Sfințelor Paști⁷⁰. După catisma a 17-a se cântă următoarele sedelne:

<i>Aliluia</i>	<i>Dumnezeu este Domnul...</i>
- Sedealna morților, glas 5: <i>Odihnește, Mântuitorul nostru, cu</i> <i>dreptii pe robii Tăi...</i>	Sedelnele Octoihului: - 2 sedelne ale mucenicilor (a 2- a și a 3-a);
- <i>Slavă... Și acum..., a</i> Născătoarei de Dumnezeu: <i>Cel ce</i> <i>din Fecioară ai răsărit lumii...</i> ⁷¹	- sedeauna morților; - <i>Slavă... Și acum..., a</i> Născătoarei de Dumnezeu. ⁷²

Cântarea sedelnelor este urmată de lecturi patristice sau aghiografice. După ultima lectură se citește *Ps. 50*.

2.4.3. Psalmul 118 și binecuvântările morților

În cadrul formularului cu *Aliluia*, *Ps. 118* (catisma a 17-a) nu se citește în trei stări, ci este cântată împărțită în două stări,

⁶⁹ A se vedea *infra* secțiunea 2.4.3.

⁷⁰ J. MATEOS, *Typicon...*, pp. 92-93.

⁷¹ *Ibidem*, p. 27.

⁷² *Ibidem*, p. 25.

însoțite de refrene. Exact aceeași modalitate de cântare a *Ps. 118* este întâlnită și la Parastas. *Starea întâi* (vv. 1-93) se cântă (glasul al 5-lea) intercalat cu stihul: „Bine ești cuvântat, Doamne...”. La finalul stării, ultimele două versete (92 și 93) se unesc și se cântă împreună, de trei ori, cu același refren. Nu se zice *Slavă... Și acum...*, ci direct ectenia mică pentru morți. *Starea a doua* (vv. 94-176) se cântă (glasul al 5-lea) intercalat cu stihul: „Mântuitorule, mântuiește-mă”. La finalul stării, ultimele două versete (175 și 176) se unesc și se cântă împreună, de trei ori, cu același refren. Această stare este urmată de cântarea nemijlocită a binecuvântărilor morților.

În cadrul Parastasului, *Ps. 118* este cântat în același mod. Însă refrenele stărilor se schimbă. Prima stare are ca refren stihul: „Pomenește, Doamne, sufletele robilor tăi”, iar a doua stare stihul: „Odihnește, Doamne, sufletele robilor tăi”.⁷³

Modalitatea de cântare a *Ps. 118* descrisă, cu refrene scurte intercalate între stihurile psalmului, cu repetarea ultimelor două versete și absența doxologiei finale ne situează în afara modalității monastice de cântare a Psaltirii și orientează spre Psaltirea de tip catedral, cântat⁷⁴.

Spre exemplu, o manieră similară de cântare a unui psalm se întâlnește în cadrul Pannyhisului catedral. Această celebrare se deschidea prin cântarea *Ps. 90* – păstrat în deschiderea Panihidei sau Parastasului – cu stihul „Apără-mă, Doamne” folosit ca refren pentru fiecare verset al psalmului. La sfârșit, versetul 9b, „Pe Cel Preaînalt l-ai pus scăpare ție”, era repetat de trei ori, cu același refren⁷⁵.

Ps. 118 este cântat și la Utrenia duminicală și la slujba înmormântării, însă cu unele particularități, refrenele fiind diferite.

⁷³ ****Tipicon* (1816), p. 29.

⁷⁴ A se vedea J. MATEOS, *Utrenia...*, pp. 15-17; cf. Byron David STUHLMAN, „The Morning Offices of the Byzantine Rite: Mateos Revisited”, în *Studia Liturgica* 19(2)/1989, pp. 162-173.

⁷⁵ Această repetare de trei ori a stihului la finalul Psalmului este atestată de mai multe mss., printre care *Stavrou* 43 (Ιωάννης ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, *Κείμενα Λειτουργικῆς*, τ. 1, Θεσσαλονίκη, 1994, 1994, p. 53).

2.4.4. Canoanele

Canoanele Utreniei se cântă «pe 14», însoțite de stihurile Cântărilor lui Moise. În cazul în care este slujbă cu *Dumnezeu este Domnul...*, este folosită forma festivă, „Să cântăm Domnului...”, iar dacă este slujbă cu *Aliluia*, forma zilelor de rând, mai lungă, „Domnului să-I cântăm...”⁷⁶.

În ambele situații se cântă trei canoane, a căror selecție depinde de tipul de slujbă din Minei (simplă sau dublă) și de hram (al Mântuitorului sau al Maicii Domnului, respectiv al unui Sfânt)⁷⁷.

	<i>Slujbă simplă</i>	<i>Slujbă dublă</i>
Hramul unui sfânt	- canonul sfântului (cu irmosul), pe 6; - canonul hramului, pe 4; - canonul Octoihului (primul), pe 4.	- canonul primului sfânt (cu irmosul), pe 6; - canonul sfântului al doilea pe 4; - canonul Octoihului (primul), pe 4.
Hramul Mântuitorului sau al Maicii Domnului	- canonul hramului (cu irmosul de două ori), pe 6; - canonul sfântului, pe 4; - canonul Octoihului (primul), pe 4.	- canonul hramului (cu irmosul), pe 4; - canoanele sfinților, pe 6; - canonul Octoihului (primul), pe 4.

2.4.5. Laudele și stihirile lor

Stihirile cântate împreună cu Psalmii laudelor urmează același sistem întâlnit deja în cazul stihirilor de la *Doamne, strigat-am....*

<i>Aliluia</i>	<i>Dumnezeu este Domnul...</i>
- se cântă psalmii laudelor (148-149-150)	<i>Dacă sfântul din Minei nu are stihiri</i>

⁷⁶ A se vedea capitolul 20 al *Tipiconului* (1816), p. 35; cf. Cezar LOGIN, „Cântările lui Moise: stihologia canoanelor Utreniei”, în IDEM, *Leitorugia*, pp. 85-94.
Pentru detalii, a se vedea ****Ирмологій*, Москва, 2015, pp. 106, 119.

⁷⁷ ****Tipicon* (1816), p. 24.

- se pun 4 stihiri ale martirilor din Octoih	- se citesc psalmii laudelor (148-149-150)
- <i>Slavă...</i> , stihira morților	- <i>Slavă... Și acum...</i> , Ție slavă
- <i>Și acum...</i> , a Născătoarei de Dumnezeu.	se cuvine...
	<i>Dacă sfântul din Minei are stihiri</i>
	- se cântă psalmii laudelor (148-149-150)
	- se pun 4 stihiri din Minei
	- <i>Slavă... Și acum...</i> , a Născătoarei de Dumnezeu (din Minei)

Anexa *Triodului*⁷⁸ conține setul complet de patru stihiri ale mucenicilor pentru Laudele Utreniei. În *Octoihul Mare*, similar situației de la Vecernie, setul de stihiri martirice este incomplet în majoritatea cazurilor (cifrele din tabel indică ordinea stihirilor din setul complet din anexa *Triodului*):

Glas	Stihiri martirice	Stihira morților (a Sfântului Ioan Damaschin) ⁷⁹
1	4 stihiri martirice (1-2-3-4)	1 stihiră ⁸⁰
2	3 stihiri martirice (2-3-4)	1 stihiră ⁸¹
3	3 stihiri martirice (2-3-4)	1 stihiră ⁸²
4	3 stihiri martirice (2-3-4)	2 stihiri ⁸³
5	3 stihiri martirice (3-2-4)	1 stihiră ⁸⁴
6	4 stihiri martirice (1-2-3-4) ⁸⁵	—
7	4 stihiri martirice (2-3-4-1)	1 stihiră ⁸⁶
8	3 stihiri martirice (2-3-4)	1 stihiră ⁸⁷

⁷⁸ A se vedea, ****Triodul* (2010), p. 697-742.

⁷⁹ Atribuirea apare în ****Tipicon* (1816), p. 26.

⁸⁰ ****Octoih Mare* (1952), p. 99.

⁸¹ *Ibidem*, p. 186.

⁸² *Ibidem*, p. 273.

⁸³ *Ibidem*, p. 365.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 455.

⁸⁵ *Ibidem*, pp. 542-543.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 626-627.

Psalmii laudelor – și stihirile lor, dacă există – sunt urmați de doxologia citită și de ectenia cererilor.

2.4.6. Stihirile stihoavnei laudelor

La stihoavna laudelor se aplică același principiu ca și în cazul stihoavnei Vecerniei. Stihirile sunt intercalate cu stihurile obișnuite ale celor adormiți⁸⁸:

Stih 1: Fericiți sunt cei pe care i-ai ales și i-ai primit,
Doamne (Ps. 64, 4).

Stih 2: Sufletele lor întru bunătați se vor sălășlui și seminția
lor va moșteni pământul (Ps. 24, 14).

Stih 3: Și pomenirea lor în neam și în neam (cf. Ps. 101, 13
sau Ps. 134, 13).

În funcție de tipul de celebrare, există aceste posibilități:

<i>Aliluia</i>	<i>Dumnezeu este Domnul...</i>
- 4 stihiri ale morților (ale lui Teofan);	- 3 stihiri ale mucenicilor cu stihurile din Ceaslov (stih 1: Ps. 89, 16-18; stih 2: Ps. 89, 19)
- <i>Slavă...</i> Și acum..., a Născătoarei de Dumnezeu.	- <i>Slavă...</i> , a Sfântului (dacă există);
	- Și acum..., a Născătoarei de Dumnezeu.

Stihirile morților – ale lui Teofan⁸⁹ – alcătuiesc o serie completă, al cărui acrostih (în limba greacă) este: „Pe robii Tăi, Hristoase, scrie-i în cartea vieții”⁹⁰, ceea ce corespunde

⁸⁷ *Ibidem*, pp. 722-723.

⁸⁸ Conform anexei din *Triod*, ultimul stih nu se zice, ci a 4-a stihiră a morților se cântă la *Slavă...* Similar la glasul al 3-lea, unde există doar patru stihiri.

⁸⁹ Pentru compozițiile lui Teofan, a se vedea Casimir EMEREAU, „Hymnographi byzantini Quorum nomina in litt eras digessit notulisque adornavit (continuatur)”, în *Ecclesia Orans* 25(142)/1926, pp. 179-182.

⁹⁰ ****Octoih Mare* (1952), p. 100; „Σούς, Χριστέ, δούλους γράψον ἐν ζώντων βίβλῳ” (***)*Παρακλητική ἡ Ὀκτώηχος ἡ Μεγάλη*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 2008, p. 134).

incipiturilor textului grecesc al stihirilor celor opt glasuri: «ΣΟΥΣ X (gl. 1)// ΠΙΣ Τ Δ [!] (gl. 2)// ΔΟΥΛ (gl. 3)// ΟΥΣ ΓΡ (gl. 4)// ΑΨΟΝ (gl. 5)// ΕΝ ΖΩ (gl. 6)// ΝΤΩΝ (gl. 7)// ΒΙΒΛΩς (gl. 8)». Singurul incipit care nu se încadrează în acrostih este cel al stihirii Născătoarei de Dumnezeu de la glasul al 2-lea, unde am fi așteptat o stihiră care să înceapă cu litera „E”, iar nu cu „Δ”, ceea ce ne indică faptul că, la origine, aici era prevăzută o stihiră diferită. În anexa *Triodului* grecesc⁹¹, stihira corespunzătoare începe cu litera „E”. Chiar dacă în anexa *Triodului* românesc⁹² există o traducere fidelă a textului din *Octoihul* grecesc contemporan, totuși, în *Octoihul* românesc întâlnim o variantă textuală a acestei stihiri. În sfârșit, *Octoihul* slavon⁹³ are o altă stihiră, ce corespunde textului grecesc care are incipitul sugerat de acrostih.

Concluzii și posibile sugestii liturgice

Slujbele cu *Aliluia* au părăsit peisajul liturgic în afara celor trei sâmbete ale Postului Mare. Reintroducerea lor în practică ar putea sublinia caracterul liturgic al sâmbetelor, iar materialul innografic ar putea fi utilizat pentru o veritabilă cateheză liturgică cu privire la cei adormiți.

Se poate observa instabilitatea *Octoihului* românesc în ceea ce privește stihirile martirice și ale morților. Există diferențe majore între glasuri și, în același timp, pentru fiecare glas, între diferitele ediții ale *Octoihului*. Pentru facilitarea utilizării celor două tipuri de formulare liturgice pentru sâmbete, s-ar putea organiza stihirile în așa fel încât să fie distribuite similar pentru toate glasurile, în grupuri separate pentru celor două formulare liturgice posibile sâmbăta, pentru a fi mai ușor identificabile. Acest aspect este aplicabil atât stihirilor de la Vecernie cât și celor de la Utrenie.

De asemenea, ar fi utilă o revizuire a traducerii stihirilor în concordanță cu textul original. În mai multe cazuri, unul și același

⁹¹ ***Τριώδιον, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 2018, p. 516.

⁹² ****Triodul* (2010), p. 709.

⁹³ ****Окмихъ (осмогласникъ)*, Москва, 1981, pp. 343-344.

text grecesc este tradus diferit în diverse cărți de cult românești și, uneori chiar în una și aceeași carte. Acest fapt este evident în ceea ce privește textul stihirilor martirice și ale morților, frecvent întâlnite în cadrul celebrărilor liturgice.

În sfârșit, ne putem întreba retoric: Se mai poate oare spera la o reșezare a Parastasului (Panihidei) la locul său firesc, după finalul Vecerniei, loc ocupat de celebrarea catedrală de tip Pannyhis, care stă la baza acestei slujbe? În acest context, trebuie subliniat faptul că Dumnezeuiasca Liturghie încununează celebrările liturgice ale zilei. După otpustul Liturghiei „nu mai are loc” nicio altă celebrare. Săvârșirea Parastasului după Liturghie comută atenția credincioșilor asupra Parastasului care, astfel, ajunge să fie considerat „centrul” celebrărilor sâmbetelor în care se face pomenirea celor adormiți.

Bibliografie

1. ****Ceaslov*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2014.
2. ****Liturghier*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2000.
3. ****Molitfelnic*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006.
4. ****Octoih Mare*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1952.
5. ****Penticostar*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1999.
6. ****Penticostar*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2012.
7. ****Tipicon*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1816.
8. ****Triodul*, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2010.
9. ****Тримологій*, Москва, 2015.
10. ****Огласникъ (огласникъ)*, Москва, 1981.
11. ****Παρακλητική ἡ Ὀκτώηχος ἡ Μεγάλη*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 2008.
12. ****Триодъ Цветная*, Москва, 1635.
13. ****Τριὸδ Ποστνια*, τ. 2, Москва, 1992.
14. ****Τριώδιον*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 2018.

15. EMEREAU, Casimir, „Hymnographi byzantini Quorum nomina in litteras digessit notulisque adornavit (continuatur)”, în *Ecclesia Orans*, 25(142)/1926, pp. 179-182.
16. FLOCA, Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Sibiu, 1992.
17. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, Ιωάννης, *Κείμενα Λειτουργικής*, τ. 1, Θεσσαλονίκη, 1994.
18. LOGIN, Cezar, *Înainteprăznuirea Nașterii Domnului în ritul bizantin*, col. „Liturgica”, 17, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2020.
19. LOGIN, Cezar, *Leitorugia: teologie și practică liturgică*, col. „Liturgica”, 14, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2014.
20. MAKARIOS SIMONOPETRITUL, *Triodul explicat*, trad. I.I. Ică jr, Sibiu, Edit. Deisis/Stavropoleos, 2008.
21. MATEOS, Juan, *Le Typicon de la Grande Église: ms. Sainte-Croix no. 40, Xe siècle*, col. „Orientalia Christiana Analecta, 166, Roma, PIO, 1963.
22. MATEOS, Juan, *Utrenia bizantină*, col. „Liturgica”, 6, trad. Cezar Login, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2009.
23. NECULA, Nicolae D., *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. I, Edit. Trinitas, București, 2014
24. OLSON, Daniel, „The Saturday Requiem Service”, în Peter FEKULA, Matthew WILLIAMS, *The Order of Divine Services according to the usage of the Russian Orthodox Church*, St. John of Kronstadt Press, Liberty, 2009².
25. STUHLMAN, Byron David, „The Morning Offices of the Byzantine Rite: Mateos Revisited”, în *Studia Liturgica*, 19(2)/1989, pp. 162-173.